

Йовка Тишева, Хетил Ро Хаузе
ЗАЕМАНЕ НА ПРАГМАТИЧНИ
ЧАСТИЦИ

1. Определение на понятието „прагматични частици“

Терминът „прагматични частици“ е навлязъл широко в изследванията на разговорната реч. Той обаче не е все още така популярен в изследванията на български език, сто защо в началото ще се опитаме най-общо да отграничим прагматичните частици от останалите части на речта.

В българските граматички частици се определят като неизменяеми части на речта – от гледна точка на формалните им особености; като служебни думи – поради факта, че те нямат свое референциално значение. Най-често те се характеризират според функцията, която изпълняват на равнището на словообразуването, формообразуването или пък при изразяване на значения, свързани с категориите модалност, емоционалност, комуникативна цел. Частиците „са неизменяем лексикални единици, които нямат определена морфологична структура, тъй като произходът им е разнороден. Частиците принадлежат към категорията на служебните думи и се характеризират със семантична и функционална несамостоятелност. Те не могат да бъдат употребявани като самостоятелни на част на изречението“ (ГБКЕ 1983:476).

Прагматичните частици споделят тези най-общни особености на думите, включени в класа на частиците в българския език: те са неизменяеми думи, които нямат определен референт в извънезиковата действителност. Те са нееднородни по произход. Много от тях се свързват с други части на речта и по-често с неизменяемите части на речта. Типичен пример за това са прагматичните частици *ама* и *ами*, които очевидно са преминали в тази група след разширяване и преосмисляне на употребите на съчинителните противопоставителни съюз *ама* и *ами*. Позициите е довел и до преминаване на повелителните форми на глаголите *видя*, *слушам*, *чакам*, употребени в началото на различните тилове изказвания, в групата на прагматичните маркери (Тишева 1994).

По-важно за дефиницията на прагма-

тичните частици обаче е това, че те са специализирани средства за изразяване на отношението на говорещия към съдържанието на изказването и към определените елементи на речевата ситуация. Поради специфичната си функция те могат да се отделият в самостоятелна група, както в граматиките се отделят например словообразуващите и формообразуващите частици. Такова разбиране е отразено в определеното, дадено на частичите като клас думи в Граматика 1998: „Частицата е неизменяема служебна дума, която модифицира значението“ (Граматика 1998:360). Ако приемем тази дефиниция като отправна точка за характеристиката на всички частици в българския език, може да конкретизираме, че прагматичните частици са неизменяеми думи, нееднородни по произход, чиято основна функция е да модифицират значението на отделни части на изказването или на цялото изказване, отразявайки отношението на говорещия към различни елементи на комуникативната ситуация.

Прагматичните частици са едни от най-често употребяваните думи в диалога. По своята природа се свързват с разговорната реч, с устава неподготвена спонтанна комуникация. Употребата им в писаната текстове е вторична, резултат от тенденцията да се „копира“ особеностите на устното общуване. Прагматичните частици участват в организирането на макро- и микродиалога; типичните им функции са свързани с това да означат вземане на думата, кохерентност (свързаност в рамките на текста), преминаване към нова тема, връщане към предишна тема, пресупозициите, общи за говорещия и за слушателя и т.н.

Много често в англоезичните изследвания най-голямо внимание се обръща на факта, че прагматичните частици не влизат в структурата на изречението. Най-общо казано, те са онези малки парчета, които оставят след синтактичния анализ на всички други думи в изречението. Това важи само за прагматичните частици. В българския език въпросителните частици например имат фиксирано място в структурата на изречението. Частицата *ли* най-често се определя като елемент от групата на фокуса (фокусираща частица). Формообразуващите частици също имат фиксирано място в рамките на съответ-

ната аналитична форма и вече като елементи на тази форма се включват в изречението. Така, във връзка с мястото в структурата на изречението, може да се открие още една разлика между прагматичните частици и останалите езикови елементи, определени като частици.

2. Възникване и разпространение на прагматични частици

По произход прагматичните частици най-често са свързани с други части на речта, особено с наречията и съюзите, т.е. с елементи от класа на неизменяемите части на речта. Променилите в словоредта, интонацията, ударението са формалните средства за означаването на новата функция (Вегенер 1998).

Терминът „прагматична частица“ до голяма степен се припокрива с термина „дискурсен маркер“, използван за означаване именно на такива езикови елементи, които служат за организиране на дискурса (Шифърс 1987). При такова тълкуване дискурсът се разглежда като прагматична субкатегория, а частиците са подвид на маркерите. Според нас понятието „дискурсен маркер“ е по-широко от понятието „прагматична частица“. Като дискурсни маркери могат да функционират не само частици, но и други елементи на лексикалната и граматическата система. В тази група се включват различни елементи: дискурсни частици, междуметия, модални частици, фразеологизирани изрази (Фишер 1998:125).

3. Прагматични частици в български език

Голям брой от прагматичните частици в българския език са заети, повечето от тях – от турски. Ако започнем анализа от инвентара, представен във Врина 1999 (но не се ограничим до него), тези, които са от славянския произход, са *ле* (от една недоверлейска частица: БЕР), *ма* (от *мама*; БЕР), *де* (от стб. глагол *děti, dějati*; БЕР, вж. и Бернекер 1913:192), *ли* (свързана с въпросителната частица за общи въпроси; БЕР) и *ба* (от *баба*; БЕР). Ами според БЕР произхожда от частицата *а* и кратката дательна форма на *а* (1988:30) не приема това мнение и твърди, че *ами* е заета от турски или от тюркски език

роезик. Националните езици ще обслужват художествената сфера и публицистиката, макар че редица автори ще предпочитат да пишат на съвтовния език, за да бъдат четени от повече хора. Националните езици ще обслужват първичните групи в качеството си на разговорен език. Що се отнася до деловите сфери и науката, там интернационализацията ще бъде пълна.

С други думи казано, развитието ще е в съответствие с две срещуположни движени сили:

- 1) национализация, която ще предпазва от асимилация и изчезване на самобитността;
- 2) интернационализация, която да ни прави граждани на Европа и на света.

Библиография:

- Акуленко 1972: В. В. Акуленко. Вопросы интернационализации словарного состава. Харков, 1972.
Виденов 2000: М. Виденов, Увод в социолингвистиката. София, 2000.

и се състои от частната *ha* плюс въпросителния маркер *mi*. Много интересен въпрос е произходът на високофреквентната частица *be*. Според БЕР *be* „вероятно“ е съкращение от *bate*. Авторите на БЕР цитират Младенов (1941), който обръща внимание и на санскритското *bho* и турското *be*, но те правят извод, че – отново „вероятно“ – частницата *be* е заемка от български в турски. В турските изследвания, които са ни достъпни, не успяваме да намерим никаква етимология за частницата *be*. Дарш Юхансон (лично съобщение) допуска, че частницата може да е заемка от персийски в турски. Интересно е също да се посочи, че някои турски аналогични диалекти имат частница *ba* с подобна функция: *Havdi ba gidelim* (ДС 445) „Хайде бе, тръгаме“.

Частниците *inari* и *mare* съответстват на гръцките частици *inori*, *more* (БЕР). *Bre* се е развила от последната гръцка форма (БЕР), но тази форма би могла да дойде и чрез турски, а също и директно от гръцки. Частницата че може да е от румънски (Иванчев 1976) или да е свързана с подчинителния съюз *che* и така да е славянска по произход: *халан, ки, ха, гиди, зер и ама* са от тур. *oglan, ki, gidi, zira, ama*. Произходът на единичните глаголи *e* и *a* е трудно да се установи, тъй като подобни частици се срещат в много езици.

4. Заемането на прагматични частици

Изследователите на езиковите контакти често са изтъквали, че някои видове морфеми се заемат по-лесно, отколкото други (Вайнрайх 1968 [1953]: 30; Моравчик 1978 и др.). Критериите за подобен йерархичен основател на различни показатели: лексикални морфеми се заемат по-лесно от граматични морфеми, морфеми със сравнително неограничена дистрибуция (англ. *unbound morphemes*) по-лесно от морфеми с ограничена дистрибуция (*bound morphemes*), морфеми от отворен клас (продуктивна категория, напр. съществителни корени) по-лесно от морфеми от затворен клас (напр. подчинителни съюзи, окончания за лице при глаголите). В последните години изследователите оспорват строгото йерархизиране на възможността за заемане, като се посочват редица контрапримери (Томасон и Кауфман 1988, Кембъл 1993, Харис и Кембъл 1995).

Интересно е, че именно заемането на прагматични частици (от испански в индианските езици на Латинска Америка; Кембъл 1993: 100) се посочва между тях.

По принцип местото на прагматичните частици в една йерархия на заемането не е ясно. Те вероятно са отворен клас (както личи от факта, че доста от тях наистина са заемки), но също така са и клас със сравнително малък брой елементи. На пръв поглед прагматичните частици могат да се разглеждат като самостоятелни морфеми, които са отделени от другите и нямат никаква морфологична или синтактична връзка с останалите части на изречението. При по-внимателно разглеждане на техните функции, свързани с организирането на дискурса, става ясно, че те всъщност са свързани – не от морфологични или синтактични елементи, а от елементите на дискурса.

Този въпрос е разглеждан в редица изследвания напоследък. Броди (1987) показва примери на частици, заемки от испански, като дискурсни маркери в езици на майте. У нея споменатият парадокс се обяснява първо с факта, че испанските елементи са „снемателни“ (*detachable*); със свободна дистрибуция; без силна връзка с другите елементи) и, второ, че заемките елементи имат приближителни съответствия в езика-получател. За последния фактор тя посочва примери, където маркер, който в испански е дума със собствено ударение, в езика на майте се прибавя към маркер-енклитика (В български подобно развитие вероятно са претърпели съставните частици като *a be* и *ama che*, но както споменахме вече, етимологията на някои от тези частици е неясна).

Машер (1994) обяснява заемането на прагматични маркери от езика нивит в английския език на северноамерикански индианци в Израел с идеята за „метаезичне, метареч“ (*metalinguaging*): първо, самите локационни маркери са средства за „рамкиране“, гранични точки в потока на дискурса и, второ, самата смяна на езика при тези маркери е средство за подчертаване на функцията им. Де Рой (1996) дава подобно обяснение за използването на френски дискурсни маркери в суахили – използването на дискурсни маркери от друг език подсилва тяхната контрапунктивна функция. Некула (1996) подробно анализира употребата на чешките прагматични

5. Анализ на прагматични частици в български език, заемки от турски

Българските прагматични частици, заемки от турски, в много случаи запазват до голяма степен изходната функция в турски. Такава степен имаема при турската частица *asaba*, която „предлага любовитство, нерешителност или съмнение“ (ТС, в наш превод, както и всички следващи тълкувания на турски частици), както и българската *аджеба*: „във въпросителните изречения за подчертаване на несъгласие, съмнение, чудене по някакъв повод“ (РБЕ).

Частницата *zaten, zai* („наистина, да ви кажа наистина, всъщност, действително“, бълг. *затъ* („наистина, действително“) е свързана с достоверността на пропозицията и тук наблюдаваме пълна успоредност между турски и български.

При *gidi* („1. На шеговит укор; 2. Употребява се за означаване на копнеж или желание за нещо“), бълг. *гиди* също наблюдаваме голяма степен на успоредност, а с по-подробно семантично описание в РБЕ: „1. На изразяване на укор; неодобрение, хакана към някого... 2. Обикновено в съединение с *ay, ah, eh, hay, de* и под.; за изразяване на съжаление... 3. На изразяване на закачлива, приятелска закачка... 4. На изразяване на одобрение, похвала, радостно чувство или за усиляване“.

При *bre* и *be*, бълг. *бре, бе* има успоредност в общи линии – тези частици в двата езика са свързани с установяването и поддържането на комуникативен контакт и носят отсаянка на фамилярност. Разните емоции, които се изразяват в РБЕ, в повечето случаи вероятно представляват контекстуални значения, несвързани с инвариантната функция на частните *be*, която според БЕР се употребява при изразяване на „потвърждаване, съгласие, одобрение“, както и при „възражение, неодобрение“. По-малко контекстуална вероятно е употребата на *bre/bre* при изнеда и учудване.

Частницата *ha* е свързана с подкана и има оесен това функция на съюз. Тези основни значения са запазени при българската частница *ха* – даже примерите са същите: *Ha göçüm seni!* („Ха да те видя!“ –ТС) *Ха да те видя!* (РБЕ).

Частницата *galiba* също е свързана с интерпретацията на предходния фонд от зна-

думи са заети в български (*ама*), с всички или повечето от своите значения и на българска почва разликата се изразява в това, че първопоставителният съюз има ударение само върху последната срещка, а частницата е записана с ударение или на първата, или на последната срещка в РБЕ.

В турски *detek* е глагол със значение 'казвам', а инфинитивът/отглаголното съществително има прагматична употреба, свързана с интерпретацията на предходния фонд от знания на говорещия (знач. 'тогава'). Тази употреба е заета в българското *дето ще рече* – РБЕ).

При други частни прагматичната функция продължава своето развитие на българска почва. При *zanki*, диалектно *zankim*, бълг. *sankim*, второто значение по ТС („В невыпосителни изречения посочва съмнение в достоверността на твърдението; уж, като че ли“) е свързано с достоверността на пропозицията и тази връзка се запазва в български („Впрочем, така да се каже, сякаш“ – БТР; „1. В края на краищата; и така; 2. Нима, както от това, чунким, да не би да“ – СТР), но нейната реализация изглежда друга и се нуждае от по-задълбочени изследвания.

Лексемата *avak* е свързана с ограничаване (от типа на 'само') и противопоставяне (от типа на 'обаче'). Първата функция е заета в българската дума *анджак* и е доразвита до значението „тъкмо, точно“ – срв. примери като „този ден е само/точно/анджак за работа“.

При *zira*, бълг. *zир* изглежда, че целият процес на преминване на проливоставителния съюз в прагматична частца е станал след заемането в български. Изходното значение („понеже, поради това, че“) е запазено в четвъртото българско значение по РБЕ (Като съюз. Въвежда подчинени обстоятелствени изречения за причина; тъй като, понеже, [зашото“]; първите три са новообразувани).

За бъдещите изследвания в тази насока е важно да се разгледа по-подробно въпросът за статуса на турските дискурсни маркери в другите балкански езици. Друга интересна, но доста спекулативна гледна точка е свързана с идеята, че българският език чрез тези явления може би принадлежи към особено тип близкостроен или свързайски ези-

ков съюз, който включва персийски и арабски. Много от дискурсните маркери, които описваме, не са от турски произход, а са заети в турски от персийски (*meşer, ki, gidi, zira*, може би и *be*) или от арабски (*asaba, hâşihkelâm, zaten, ha, ama*). Има и някои други езикови черти с подобно географско разпространение, които също спадат към периферийните области на езика. Една от тях е така нареченото „обратно обръщение“, при което например един баща се обръща към сина си с думите „Ела, татко“ (вм. „Ела, синче“ или под.). Този феномен се среща освен в арабски и персийски, гръцки, турски, български и румънски, гръцки, турски, кака черта е експресивното дублиране с наречално *m-* (бълг. *къни-къни*, тур. *Kosik-tosik*), което според Гранос (1996:259–86) се среща и в сръбски, румънски, гръцки, албански, турски, тюркски езици в Кавказката област, арменски, осетински, грузински, персийски и др. Трета черта е паралингвистичният знак за отрицание: рязко движение на брадичката нагоре, обикновено съпроводено от ламино-алвеоларен клик („лъккане“), което е разпространено в голяма част от Югоизточна Европа и Близкия изток (Морно и др. 1980: 161–8; Сафалин и Валентайн 1990).

По подобен начин и Некула (1996:67–109) разглежда заемането на немски прагматични маркери в чешки във връзка с идеята за средноевропейски езиков съюз.

6. Особености на езиковата ситуация и процестът на заемане на прагматични частни

Прагматичните частни са елементи на дискурса, на устното общуване; употребата им не е свързана със сложни граматически правила. Това благоприятства бързото и лесно преминване от турски в български. Първите за заемането им обаче трябва да се търсят в особеностите на българската езиковата ситуация през периода XVI–XIX в., когато толяма част от българите са били гъви. В българската литература по социолингвистика и история на езика все още няма детайлно описание на езиковата ситуация от този период. За нашите анализи сме използвали методологическите постановки, приложени при описването на съвременната езикова ситуация и билингвизма в България (Кючуков 1997, 1998, 1999, Виденов 1998, 2000). Ние

разглеждаме билингвизма в по-широкото му определение „...като съвместно съществуване на езици в съзнанието на едно лице с възможности за превключване от едната система на другата“ (Виденов 2000:213).

Голяма част от българското население в Османската империя е в състояние на билингвизъм. Турският като официален език е с по-висок социален статус от българския. Така в официалните сфери езиковата ситуация е ендоглосна – трябва да се използва само турски, но в неофициалните сфери тя е екзоглосна (Виденов 2000: 207–8). В неофициалните сфери на общуване започва лексикалната интерференция между двата езика, а по-късно и трайното установяване на елементи от по-престижния, прагматично доминиращ език – турския, в лексикалната система на българския език.

Езикова ситуация, в която се намира българското население в Турската империя, може да се сравни с положението на българските етнически малцинства днес. За тях българският е официален и на практика втори език. Българските етнически малцинства са билингви. В неофициалните сфери (в семейството или в прателски кръгове) или в комуникативен континиум само от представителите на съответния стнос се използват съответните етнически езици. В присъствието на български се използва съответната формация на българския език, т.е. езикът на селището, в което живеят. В официалните сфери задължително се използва книжовният български език...“ (Виденов 2000:203). За заемането на прагматични маркери от български в езика на българските турци Еминов (1997:153) отбелязва между другото, че думата *obače* е една от най-честите в неговия материал и привежда примери с тази и други прагматични частци: *Benim masikayı dâze oymuşşın isteye*. 'Даже си седнал да пишеш моята маситика'; *Uzadami atamaya gelmiş 'Uzj domida tarşeri çeverek*. 'Немет с своето изследване за видинския турски говор дава пример с *a be* („междуметие“ според него): *a be so'cuğim sen'ye* 'А бе детето ми, ти ще [го] ядеш' (Немет 1965:101). „Уж, впрочем, ако бе е заемка от турски, *a be* е частична обратна заемка.

Тук разглеждаме една „приключила“, „неактуална езикова ситуация от преди неколкостотин години. Затова в нея ясно могат да

ния на говорещия („изглежда, като че ли, навярно“) и употребата на българската дума *galiiba* („изглежда, като че ли, вероятно, навярно“ – РБЕ) е сходна.

При *meşer*, бълг. *меш* изглежда, че изходната функция, която е свързана с реакция на нещо неизвестно („употребява се за неизвестно, незабелязано състояние: пък, обаче“), е запазена в първото („за усилване – при подчертаване, изтъкване на нещо, обикн. неочаквано, непредвидено“) и третото („за изразяване на учудване“) по РБЕ значение, докато второто българско значение („за изразяване на пожелание, закана и под.“) може да се е развило не от *meşer*, а от *meşerki* („свързва две опитивни или повелителни изречения, които се намират в противопоставително отношение“).

При прагматични частни, които се срещат само в диалектите, разполагаме с твърде малко примери от български, но по-далечните кратки тълкувания в Кювлиева и Димчев 1970 изглежда, че *use* 'впрочем, всъщност' (от *o'usa*) и *has-jetam* 'с други думи, следователно, и така' (от *hâşihkelâm*) са запазени функцията си от турски.

В някои случаи турският модел има особен прагматичната функция и лексикално или граматическо значение. При тур. *ki*, бълг. *ки* се зема само прагматичната функция, а от съюзната функция на думата няма следа в български език. Тълкуването на българската лексема *ки* в РБЕ е твърде осъдно: „в края на отрицателни изрази, без да придава някакво особено значение“. Тази употреба явно е унаследена от турското шесто значение в ТС („в края на изречението за изразяване на оплакване, укор и под.“), може и от седмото („в края на въпросителни изречения изразяване смянение или тревога“). По-нататъшните изследвания могат да покажат дали се запазват значенията 'оплакване, укор' и 'смянение или тревога' на турската частца. Интересно е да се отбележи, че турските примери с прагматична функция са само в отрицателни изречения и прагматичната функция вероятно се проявява само в такъв контекст (Бернт Брендмюен, лично съобщение), без това да се отбелязва в турското тълкуване.

В турски език се прави разлика между съюза *ama*, който има и прагматични употреби, и наречето (или в нашата терминология: прагматичната частца) *ama*. И двете

се разграничат поредността на усвояване на езиките от индивида билингва и степента на важност в ситуацията, в която живее индивидът. Българският език е първи от гледна точка на диакронията, спомогателен (вторичен) по степен на важност, защото обслужва само неофициалната сфера. Турският език е втори по ред на усвояването, основен (първичен) език на общуването в официалната и част от неофициалната сфера. Най-вероятно процесът на заемане на прагматични функции от турски е започнал още на етапа на първия частичен билингвизъм.

Тъй като усвояването на турския език е ставало най-вече усно, по подражание, можем да характеризираме билингвизма на българското население и като естествен. „Естественят билингвизъм е следствие от живота в другоезична среда; другият език се усвоява чрез подражание, без да се изучава в специализирани институции и без да се ползват учебници.“ (Виденов 2000:211). Тук обаче трябва да се отбележи една особеност на езиковата ситуация по време на робството. Тя се характеризира с естествен билингвизъм по начин на усвояване на втория език, но не в чуждоезична среда. Турският език е задължителен, но не е езикът на мнозинството от населението, нито пък е езикът на местното (коренното) население, каквато е ситуацията в емигрантските общности например.

Първостепенно на прагматично натоварени елементи от системата на втория език в изказвания на първия език може да се разглежда като превключване на кодовете на равнището на дискурса, „... на езиковото взаимодействие, където се проявяват емоциите, афектите, различните отношения между говорещите“ (Matras 1998:286).

7. Изводи

Изводите, които можем да направим в такъв начлен етап на изследванията, са много общи. Първо, изследването на прагматичните частници в български ще обогати нашите познания за езиковите контакти, процесите около тях и техните резултати. Ползата от таква изследвания може да се търси и в другата посока – изследването на принципите на заемането ще обогати анализите на прагматичните маркери в български. В подкрепа на последната идея искаме за завършване с още един цитат от Matras (1998:282):

12. 1963–82. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basxmevi.

Еминов 1997 = Eminov, Ali. 1997. Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria (Muslim Communities in Non-Muslim Societies) (Institute of Muslim Minority Affairs Book Series 6). London: Hurst.

Иванчев 1976 = Иванчев, Светомир. 1976. Стручан влияние румънското езика на българския. *Луждословенски филолог* 32, 143–7.

Кембъл 1993 = Campbell, Lyle. 1993. On Proposed Universals of Grammatical Borrowing. *Historical Linguistics 1989. Papers from the Ninth International Conference on Historical Linguistics*, edited by Henk Aertsen and Robert J. Jeffers. Amsterdam: Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Китплов 1970 = Китплов, П. 1970. Речник на говор на с. Енина, Казанлъшко. Българска диалектология. Проучвания и материали 5, 107–51.

Кювлева и Димчев 1970 = Кювлева, В.; Димчев, К. 1970. Речник на хасковския градски говор. Българска диалектология. Проучвания и материали 5, 3–105.

Кючуков 1997 = Кючуков, Христо. 1997. Лингвистични аспекти на ранния билингвизъм. София.

Кючуков 1998 = Кючуков, Христо. 1998. Лингвистични аспекти на ромския език. София.

Кючуков 1999 = Кючуков, Христо. 1999. Съвременни идеи и подходи за обучение по български език на деца билингви в двуезична среда. Варна.

Matras 1998 = Matras, Yaron. 1998. Utterance Modifiers and Universals of Grammatical Borrowing. *Linguistics* 36:2, 281–331.

Машлер 1994 = Maschler, Yacl. 1994. Metalanguaging and Discourse Markers in Bilingual Conversation. *Language in Society* 23, 525–66.

Младенов 1941 = Младенов, Стефан. 1941. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София: Издателство „Христо Г. Данов“.

Моллова 1988 = Mollova, Melkire. 1988. Sur quelques turcismes en bulgare. *Луждословенски филолог* 44, 29–44.

Моравчик 1978 = Moravcsik, Edith. 1978. Universals of Language Contact. In *Universals of Human Language*, edited by Joseph H. Greenberg, 94–122. Stanford: Stanford University Press.

Морис и др. 1980 = Morris, Desmond; Peter Collett, Peter Marsh, and Marie O'Shaughnessy. 1980. *Gestures: Their Origin and Distribution*. New York: Stein and Day.

Некула 1996 = Nekulaf Marek. 1996. System der Partikeln im Deutschen und Tschechischen:

unter besonderer Berücksichtigung der Abtönungspartikeln. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Hemet 1965 = Németh, J. 1965. Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion. Budapest: Akadémiai Kiadó.

РБЕ = Речник на българския език 1–9. 1977–99. София: Издателство на БАН/Изд. „Марин Дринов“.

Самъра 1990 = Sammons, Joe. 1990. Bilingual Discourse Marking: Code Switching, Borrowing, and Convergence in Some German-American Dialects. *Linguistics* 28, 453–80.

Сафад и Вагелмайн 1990 = Safadi, Michaela and Carol Ann Valentina. 1990. Contrastive Analyses of American and Arab Nonverbal and Paralinguistic Communication. *Semiotica* 82:3–4, 269–92.

СТР = Съвременен тълковен речник на българския език. 1995. Велико Търново: Елпис.

Тешева 1994 = Тешева, П. Наблюдения върху някои разговорни ввеждащи конструиции. Проблеми на българската разговорна реч 2. Велико Търново 1994 108–19.

Томасон и Кауфман 1988 = Thomason, Sara Grey and Terrence Kaufman. 1988. *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.

ТС = Türkçe sözlük 1–2. Yeni baskı 1988, 9. baskı 1998. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Финшер 1998 = Kerstin Fisher. 1998. Validating Semantic Analyses of Discourse Particles. *Journal of Pragmatics* 29, 111–27.

Харис и Камбъл 1995 = Harris, Alice and Lyle Campbell. 1995. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Хауре 1999. Хетил Ро Хауре. 1999. Обратното обръщение в съвременния български език. *Problems of Sociolinguistics* 6. Language and Contemporary Reality, 9–14. София: Международно социолингвистично дружество.

Шифрин 1987 = Schiffrin, Deborah. 1987. Discourse Markers (Studies in International Sociolinguistics 5). Cambridge: Cambridge University Press.